

PRESENTACIÓ

Des de la primera edició al 2005, les trobades del Grup d'Estudis Etnopoètics ha tingut com a escenari diferents localitats de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears i la ciutat sarda de l'Alguer que han permès els participants acostar-se al coneixement de la realitat cultural, històrica, paisatgística... de la nostra comunitat lingüística. Gràcies a la col·laboració del Ministeri de Cultura, Joventut i Esports del Govern d'Andorra l'XI Trobada del GEC de 2015 va poder tindre lloc en aquest principat, al bell mig dels Pirineus, i concretament en la seua capital, una destinació senyera pel que fa a les excursions, els viatges i les migracions, temes escollits per al nostre aplec anual.

La involucració i acollida de l'historiador andorrà Joan Peruga, autor de la ponència convidada «Viatges per la República d'Andorra» i de responsables tant dels departaments de Promoció Cultural i Política Lingüística com de Turisme del Govern d'Andorra, igual com de les tècniques de la Biblioteca Nacional del país va fer que la nostra estada al Principat ens fera sentir-nos molt còmodes, tot superant les nostres expectatives d'uns simples excursionistes o turistes fugaçs.

El Principat d'Andorra va ser un territori visitat pels excursionistes de finals del segle XIX i principis del XX. Ho sabem gràcies al testimoni que ens han deixat les memòries dels seus viatges publicades en els butlletins de les associacions excursionistes. En aquestes memòries, els excursionistes incloïen, entre d'altres, dades geogràfiques, històriques, socials i polítiques, i també explicacions sobre el folklore i la literatura popular dels llocs que visitaven.

En aquest context, Carme Oriol, se centra en el seu article a donar-nos notícia dels articles publicats al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana* i al *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* que contenen informació referida a la literatura popular andorrana i tot seguit a estudiar el primer d'aquests articles: «Andorra (recorts d'un turista)», publicat per l'erudit rossellonés Pere Vidal l'any 1888, que explica de forma detallada les característiques del país en el seu conjunt, tant des del punt de vista de la geografia com de la història, l'organització política, les formes de vida, els costums... sense deixar de banda l'explicació de tradicions i fins i tot d'algun fraseologisme.

L'article de Josefina Roma focalitza en l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya i en concret en la tasca duta a terme per una dona: Palmira Jaquetti. En la combinació d'equips per a la recerca de l'Obra, hi ha poques dones, però sens dubte és Palmira Jaquetti la que destaca per sobre de tots els investigadors, hòmens o dones, per la gran col·lecció de cançons que aplega, però sobretot per les acurades descripcions dels cantadors i de tot el procés de la recerca, així com del seu aprenentatge i metodologia. Tant és així, que malgrat que l'Obra disposava els equips de recerca de dos persones, la una que recollia i traslladava al paper les melodies i l'altra, que s'ocupava de les lletres, Palmira Jaquetti transcrivía les melodies i escrivia les memòries, de manera que l'acompanyant només recull les lletres, i passaria força desapercebut.

Palmira Jaquetti va fer parella amb Maria Carbó, amb el seu marit—Enric d'Aoust— i amb Mercè Porta. Roma posa en relleu la precarietat dels mitjans de transport en el treball de camp de la folklorista per tal d'atansar-se a poblets gairebé incomunicats i com aquesta

condició negativa no va fer-la arrere ni a ella ni a les seues acompanyants per a arribar on calia, en mula o a peu, en trajectes d'hores de durada. Segons Roma, el treball de camp de Jaquetti cal comparar-lo amb el de les primeres antropòlogues americanes de la seua època, i en aquest sentit, reflexiona sobre els itineraris de la primera campanya de Jaquetti a l'Alt Urgell i les difícils condicions per a aplegar una de les col·leccions que hui admirem per la seua dimensió i perfecció, en un temps en què el treball de la dona era considerat per molts, una provocació.

L'apel·latiu *gavatx* ha estat utilitzat per a designar una alteritat des del punt de vista català marcada per la frontera del Nord. Anomenava en principi els occitans, i posteriorment, per extensió, tots els francesos. Salvador Rebés analitza la presència d'aquesta figura dins el cançoner popular català (i així mateix, dins de certs texts teatrals o parateatrals, com el Ball d'en Serrallonga o la pantomima que devia acompanyar la cançó d'*El Gavatxot*). D'entrada destaca el caràcter pejoratiu que té el terme *gavatx*, generalment vinculat a una sèrie d'estereotips amb què hom acostuma a representar els veïns del nord. Determinats fets de la història moderna catalana han degut fomentar aquest sentiment diferencial. Rebés distingeix els textos de tema bèl·lic dels que estan situats en moment de pau.

Els primers estan ambientats cronològicament en determinats moments en què hi hagué un enfrontament bèl·lic amb França que és tractat pel cançoner, com és la Guerra Gran (1793-1795) i la Guerra del Francès (1808-1814). En aquest tipus de texts el terme *gavatx* va unit a les idees tòpiques d'invasor, covard, traïdor i fals.

Per la seua banda, en els texts que no se situen en períodes de guerra, el gentilici *gavatx* representa sobretot la figura de l'emigrant miserable i lladregot, un intrús vingut per furta la faena i les dones als autòctons, una imatge tòpica per cert molt habitual per a representar qualsevol col·lectiu d'immigrants, sobretot si són de tipus econòmic. En aquest sentit cal suposar que degué tenir un cert impacte en l'imaginari col·lectiu català l'important flux migratori que hi hagué des de diversos territoris de parla occitana cap a Catalunya entre els segles XVI i XVII. Aquest moviment tingué sobretot una motivació econòmica, encara que també va ser empès per les guerres de religió. En efecte, els emigrants eren sobretot jòvens de sexe masculí fadrins que ocupaven faenes agrícoles de caràcter temporer com a bracers o que duïen a terme determinats oficis de tipus ambulant molt característics, com ara, els *serravaires* ('serradors de fusta grossa'): en occità, *ressaires*. Molts d'aquests nouvinguts s'instal·laren i s'integraren a Catalunya després d'un matrimoni amb una autòctona. No endebades unes quantes cançons del cicle de la malmaridada justifiquen la dissort de l'esposa pel fet d'haver-se casat amb un *gavatx*. Tanmateix, com assenyala Rebés, l'aplicació del tòpic pot tindre ben bé un abast atemporal, sense caldre necessàriament una explicació per un determinat context històric.

Molt interessant és la figura del rector de la Vola, un personatge real d'origen occità que visqué entre els segles XVI i XVII, a qui hom atribuïren diverses contarelles de tipus tradicional i un biografia en vers. Encarna en part la imatge tòpica del l'estranger desvergonyit i extravagant, molt sorneguer; encara que en aparença beneit.

Tanmateix, retrau Rebés també la visió positiva de França que mostra així mateix el cançoner, igualment tòpica. França o París designen un territori idealitzat en què impera la

cortesia, sobretot en les cançons baladístiques de tipus carolingi, però no només. Això demostra que, en definitiva, el folklore ens posa d'evidència el caràcter estereotipat amb què analitzem *els altres*, quan ens són desconeguts, tot i que en el fons les afinitats amb ells siguin més importants que les diferències.

L'ase (ruc o burro), bèstia de càrrega emprada en desplaçaments llargs o dificultosos, associat des de ben antic a la torpesa, és present en reconeguts texts de literatura de viatge (d'Apuleu a Stevenson), així com protagonista de múltiples relats folklòrics. D'entre les mostres diverses, ens centrarem a tractar la funció d'aquest animal bàsicament en dues, que gaudeixen d'una gran popularitat fins el nostre temps, en què els ases no són habituals al paisatge de la ruralia occidental. D'una banda, el relat del tipus ATU 1215 (*Asinus Vulgus*), d'àmplia fortuna com a model d'història amb ensenyament moral. De l'altra, el tipus ATU 1210 (*Ass hoisted up to Tower*), en el qual l'ase és pujat a la torre d'un campanar per a menjar-se un llicsó, com a exemple de dicteri estés i, en alguns indrets, folkloritzat festivament. Aquest relat conegut a les terres de llengua catalana, a més de les terres occitanes i ibèriques, ens aprofita per a mostrar que els contes, com els ases, també es desplacen en l'espai.

L'espai pirinenc fa novament acte de presència en l'article de Lluís-Xavier Flores, qui des de fa uns anys ha centrat el seu interès en l'estudi del llegat etnopoètic altoaragonés. En aquest cas, ho fa amb un treball que té com a eix central la Vall de Benasc i la replega de mostres etnoliteràries autòctones per part d'investigadors de fora del país.

Una breu descripció de la singularitat d'aquesta vall i de la seua llengua, el benasqués (parlar catalano-aragonés o aragonés-català en el qual està redactat l'article) dona entrada a una exposició més aïna esquemàtica dels investigadors, autòctons o no, que amb diferents perfils han estat autors de treballs amb presència de la literatura popular benasquesa. Quant als estudiosos de fora de la Vall, Flores els classifica en quatre categories segons els seus interessos i formació: etnògrafs i folkloristes, filòlegs, excursionistes, i músics i musicòlegs. Aquesta gamma de perfils es veu reflectida en una llista gens menyspreable de vint-i-un autors analitzats que des del bibliòfil català Pere Serra Postius, en el segle XVIII, arriba fins als excursionistes aragonesos i aragonesistes Migalánchel Martín i Migalánchel Pérez, ja contemporanis.

A banda dels esmentats, completen la nòmina folkloristes com ara Joaquín Costa, Cels Gomis, Ricardo del Arco, Rafael Andolz; filòlegs com Jean-Joseph Saroïhandy, Artur Quintana, Lluís Borau, Glòria Francino, Hèctor Moret, J. M. Brualla, Pep Coll, Ricard Morant, Antoni Babia; excursionistes com Ricard Serra i Armando Otero; i músics com Gregorio Garcés, Juan José de Mur i Arcadio de Larrea, que, amb profusió i propòsit diferents, inclogueren en la seua bibliografia mostres etnopoètiques que Flores, molt minuciosament, ha localitzat, ordenat i classificat en un annex de materials que supera els quatre-cents exemples, la majoria d'ells originals en benasqués però també en català, castellà i aragonés.

Víctor Labrado ens dona a conèixer un cas de paral·lelisme entre la tradició oral andorrana i valenciana pel que fa al terme *triple real*, que documentà Pep Coll a Andorra en la seua obra *Muntanyes maleïdes* (1993) i que reapareix a les comarques valencianes del Comtat i l'Alcoià amb la forma *trib* –o *trip*– *real*.

Labrado analitza en primer lloc l'etimologia del terme, que cal interpretar a partir de la forma *trib*, atestada en obres medievals amb el sentit de 'tribu d'Israel', tot i que posteriorment prengué l'accepció de 'soroll, avalot', i encara més, 'grup, comitiva, potser confusa i tumultuosa', com podem veure en autors moderns valencians i en la parla viva de determinades contrades catalanes i valencianes. L'interessant d'aquesta darrera accepció és la seua vinculació a determinades narracions de transmissió oral documentades, per exemple, en uns quants pobles del Comtat, com dóna a conèixer Labrado, i així mateix als relats de *Muntanyes maleïdes*. Al capdavant hi ha un argument llegendari de tipus religiós en què una colla de persones és condemnada a ballar tota la eternitat per no haver aturat el ball en què participaven, en el moment que passava el viàtic. Aquest estol de músics i dansaires, hom creu haver-lo sentit a deshores de la nit, i és paradigma de remor, disbauxa, confusió. Podem pensar que aquesta història devia ser coneguda arreu del país, sens dubte amb una gran diversitat de variants argumentals, si atenem l'extensió més gran que tingué la forma *trib* (*real*).

Joan-Lluís Monjo retrau la importància que tingué dins de la història moderna valenciana la repoblació que hi hagué després de l'expulsió dels moriscs, el 1609. L'element balear va ser molt important en aquest procés de redreçament demogràfic, sobretot a les comarques de la Marina, el Comtat i la Safor, com ha demostrat la bibliografia més recent i no es tracta d'un fenomen merament local, de manera que pot considerar-se amb fonament el possible influx insular en la cultura popular en els llocs on l'aportació humana originària de les Illes va ser més important i persistent.

S'ha demostrat amb succés, en efecte, aquesta influència en camps com la dialectologia o l'onomàstica, i s'han dut a terme aportacions o s'han fet suggeriments en altres àmbits, per exemple, en la gastronomia o la viticultura. Tanmateix, en l'àmbit de l'etnopoètica, les conclusions no poden ser sempre categòriques, ja que, és clar, no sempre pot confirmar-se que els paral·lelismes entre Mallorca i el País Valencià daten de l'època del repoblament. Monjo aporta diversos exemples d'elements particulars dins de la literatura de tradició oral de la Marina, amb un possible parentesc a la tradició popular mallorquina. Els materials són de dos nivells: per un costat hi ha els casos de textos importats de les Illes, com podria ser la tornada de la «Cançó de les panades» del cicle de Pasqua a Mallorca i Menorca, documentada residualment a la Vall de Gallinera encara a la primeria del segle XX; per un altre, hi ha els textos que contenen elements de possible vinculació amb les Illes, com ara, les fórmules de les rondalles («Pixau i cagau, que ma casa mai cau»), els noms de personatges folklòrics (*Pere-Joan*, *Jonaina*) o certs elements lèxics (*dormisson*, *eixir (la) por*, *mòpia*, *moix*, *agarrar xibeques*).

Un altre aspecte que tracta l'escrit és el reflex de l'alteritat representada per l'element mallorquí en la tradició popular de la Marina, un fenomen que arribà a generar una producció interessant, reflectida sobretot en certes llegendes explicatives del fet del repoblament (com ara la dels *baratats*) i en la creació de fórmules de befa per a escarnir els elements lingüístics més diferencials, com ara, l'article *es*, *sa* de Tàrbena.

Vicent Vidal analitza els materials folklòrics continguts dins les cròniques del Centre Excursionista de Lo Rat Penat, conegudes a través de la premsa en el període 1880-1911. La proposta era d'estudiar fins a quin punt l'excursionisme valencià tingué repercussions en

l'estudi del folklore, com, en efecte, va succeir a Catalunya, on gràcies a l'influx d'aquest moviment es pogué evolucionar tant metodològicament com conceptualment i es posaren les bases perquè nasqués una generació de folkloristes de gran repercussió. Tanmateix el context valencià era ben diferent, com apunta Vidal. L'interès que tenien els literats valencians de la Renaixença pel folklore no deixà d'estar absolutament connectat a la creació literària i fins l'aparició de l'obra de Francesc Martínez (1912) no es pot parlar d'un treball de recopilació o estudi en aquesta matèria. La naturalesa del Centre Excursionista de Lo Rat Penat ja era un indicatiu d'aquesta divergència, ja que es va crear al si de la secció d'Arqueologia, cosa que determinaria el tipus d'activitats que poguera planejar. En efecte, predominaren les eixides amb un caràcter artístic o històric, amb una finalitat de donar a conèixer i preservar el matrimoni monumental valencià. Amb tot, les cròniques aporten diverses dades de caràcter folklòric, amb un caràcter marginal, i posen d'evidència quina concepció del folklore tenien els prohoms de la Renaixença.

Les conclusions que extrau l'article apunten que hi havia un cert prejudici devers aquest tipus de materials, analitzats des del positivisme, fins i tot s'adverteix els lectors del seu caràcter acientífic. El folklore no era encara un objectiu de recerca, i, per tant, no hi havia una metodologia d'investigació; en tot cas poden aparèixer determinades notes de caràcter folklòric a les cròniques com a complement per a explicar elements puntuals, sobretot del paisatge. És per això que hi ha un predomini de les llegendes explicatives. És molt interessant i significativa la possible ommissió de la informació de tipus folklòric que es percep en referència a la descripció dels monuments de la ciutat de València, ja que, entre d'altres raons, podria estar condicionada per una prevenció davant el possible ús polític de la cultura popular com a eina per a la creació d'un imaginari col·lectiu. En aquest sentit, les directrius serien ben diferents de les del moviment excursionista català.

Les persones viatgen a través dels territoris per motivacions molt diverses, generalment d'indole personal o social. Una de les motivacions que empeny els científics i les estudiosos a deixar el recer del seu laboratori o despatx és la recerca de materials per a estudiar en profunditat la seua matèria, per crear col·leccions i corpus, per preservar elements materials o immaterials que corren algun tipus de risc. El folklore, com a disciplina, no és alié a aquesta necessitat. Des de les acaballes del s. XVIII la recerca sistemàtica sobre el territori de materials de literatura oral és una pràctica habitual en les societats desenvolupades. Així, en la segona dècada del s. XX, es basteix a Catalunya un projecte ambiciós i integrador: recollir el cançoner popular de tot el domini lingüístic per a la seua conservació, classificació i estudi. En aquest projecte, les Illes Balears tenen un espai important. Així, en diverses missions de recerca i a càrrec de diversos especialistes, es recollirà un gruix considerable de materials. El fet que de cadascuna de les missions es conservi una memòria o diari ens aporta —ultra les aportacions de vàlua folklòrica— un seguit d'anotacions de caràcter social i àdhuc personal que ens permet copsar quina era la tasca del folklorista, la metodologia de treball i com eren rebuts pels informants. La comunicació revisarà les missions a les Illes des d'aquesta doble perspectiva: els materials recollits i la dimensió de viatge i aventura que tenia la recerca folklòrica en aquella època. Aquest últim aspecte, que pot semblar anecdòtic, resulta altament representatiu de la percepció del que era o no folklore tant per als recol·lectors com per als informants i per tant, ens aporta valuoses dades referides al context, i en definitiva, a l'acte folklòric en si.

La XII Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics se celebrarà a Sueca, a la comarca valenciana de la Ribera Baixa, els dies 11 i 12 de novembre de 2016, i portarà com a títol “Etnopoètica, terminologia i mitjans de comunicació”. Confiam, per tant, que novament el País Valencià, en aquesta nova etapa esperançadora que s'hi viu quant a la revitalització de la nostra llengua i cultura comunes, fins i tot des del camp audiovisual, torne a reunir bona cosa de companys que es dediquen a l'estudi de la literatura oral popular.

Lluís-Xavier Flores i Abat & Joan-Lluís Monjo i Mascaró

Grup d'Estudis Etnopoètics i associació de recerca etnogràfica “Grup Alacant”

NOTES DE LA TRANSCRIPCIÓ

S'intenta de reproduir amb el màxim de fidelitat els testimonis orals transcrits, sense allunyar-nos massa de les convencions ortogràfiques vigents. Som conscients que les opcions seran arbitràries i potser discutibles. Passarem seguidament a exposar quins criteris s'han seguit en la reproducció dels texts orals:

1. S'han transcrit sense cap indicació marginal ni amb cursiva les formes no normatives que es presenten de manera generalitzada.
2. No s'han representat amb cursiva les formes lèxiques castellanitzants, si són usuals en el parlar espontani dels nostres informants.
3. Pel que fa a les vocals, es representen seguint les normes ortogràfiques vigents la pronunciació [a] dels grups inicials *en-*, *es-*, *eix-*; i més localment, de les partícules *es*, *el*, *em*, *et*, *el*, *en* (com és habitual en els parlars valencians de la Marina Alta i Tàrbena).
4. Es reproduceix l'oscil·lació de la realització de la *-d-* intervocàlica. La seqüència final *-ada*, reduïda generalment en el nivell oral en [á], es transcriu com a *-â*.
5. No reproduïm la pèrdua de la *-t* del grups finals *-nt*, *-lt*, ni la de la *-r* final per fonètica sintàctica o precedint els pronoms clítics.
6. No es restableix l'omissió de la *v* intervocàlica dels imperfets, ni la de la *-r-* intervocàlica del verb *anar* dins de la formació perifràstica del perfet (*vàrem* [vàem]), ni la *-i-* intervocàlica en l'imperfet del verb *fer*: *feia* [fea].
7. No es reproduceix l'omissió de la *i* davant del fonema palatal fricatiu sord del parlar de Tàrbena: *a(i)xò*, *mate(i)x*.
8. Representem amb un punt volat l'afèresi dialectal de la *a* inicial: *·nava* < *anava*.
9. Accentuem segons les normes vigents algunes formes que en el parlar col·loquial són àtones o es pronuncien amb la vocal tancada: *però*, *quilòmetro*, *què*.
10. Entre claudàtors [] s'indiquen algunes paraules restablides en la transcripció, sobreenteses en el context, confoses per lapsus.
11. L'article redactat en benasqués segueix la proposta ortogràfica proposada pels redactors de la revista filològica *De lingua aragonensi* de la Societat de Lingüística Aragonesa.